

Yayın Geliş Tarihi: 12.06.2023

Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2023

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Erdoğan, Serkan. "Van Doğumlu "Millet-i Sadıka" Ermeni Memurlar (1879 –1909)." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 74 (2023): 91-111.

Araştırma Makalesi

VAN DOĞUMLU "MİLLET-İ SADİKA" ERMENİ MEMURLAR (1879 –1909)

"MİLLET-İ SADİKA" ARMENIAN CIVIL SERVANT
BORN IN VAN (1879 –1909)

Serkan ERDOĞAN*

Öz: Tanzimat'ın ilanını müteakip modernleşme sürecine dâhil olan Osmanlı Devleti, merkezileşme ve kurumsallaşma faaliyetleri kapsamında bürokrasi evirgen bir yapıya bürünmüş ve yeni reform hareketlerinin ortak paydaşı olmuştur. Bu yeniliklerin sonucunda devletin iç dinamiklerinde yapılan değişim-dönüşümlere binaen merkezi otorite, liyakat, eğitim ve tecrübe esaslı devlet adamlarının yetişmesine önem vermiş ve bu hususta devlet kademelerinde görev alan memurların özgeçmişlerinin kaydedildiği Sicil-i Ahval Defterleri'nin tutulmasını emretmiştir. Merkezi otoritenin uygun görmüş olduğu bu metotla devlet kademelerinde görev yapan memurların görmüş oldukları eğitim ve bu eğitimlere bağlı olarak almış oldukları tecrübe ve tecrübeye bağlı olarak çalıştıkları kurumlarda hakkedişleri olan maaşları ve olası vukuatları gibi memurlarla doğrudan ilintili bütünsellik arz eden bilgileri görmeyi amaç edinmiştir. İşbu çalışma da Osmanlı'da istihdam edilen memurların biyografilerinin derç edildiği ve 1879'da II. Abdülhamid'in emriyle tutulan Sicil-i Ahval Defterleri'ne göre Van'da doğmuş olan Ermeni Osmanlı memurlarının öz geçmişlerine ışık tutmuştur. Bu bağlamda 15 Ermeni memurun doğum yılları, öğrenim gördükleri kurumlar, mesleki safahatları, bildikleri diller ve aldıkları maaşlar gibi

* ORCID: 0000-0002-9919-4479.
Dr., serkane6@gmail.com

hususlar, Sivas yöresi ile karşılaştırılarak ilgili kayıtların sunduğu imkânlar dâhilinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Sicil-i Ahval, Van, Memur, Ermeni.*

Abstract: *The Ottoman Empire, which was involved in the modernization process following the proclamation of the Tanzimat, took on an evolving bureaucracy structure within the scope of centralization and institutionalization activities and became a common stakeholder of the new reform movements. As a result of these innovations, due to the changes and transformations made in the internal dynamics of the state, the central authority attached importance to the training of statesmen based on merit, education and experience, and ordered the Registry Books to be kept, in which the resumes of the civil servants working at the state levels were recorded. With this method, which the central authority deemed appropriate, it was aimed to see the information directly related to the civil servants, such as the salaries and possible misdemeanor of the civil servants working in the institutions they work for, depending on the education they received and the experience and experience they received depending on these trainings. This study sheds light on the background information about the Armenian civil servants who had been born in Van and lived in the empire based on Sicil-i Ahval Records, which were held in 1879 by order of Abdulhamid II and included the biographies of the officials working in the empire. In this context, the items such as year of birth, alma mater, occupational background, languages, and the salary of fifteen officials are compared with the Sivas region and analyzed within the bounds of possibility presented by aforementioned records.*

Keywords: *Ottoman Empire, Sicil-i Ahval Records, Van, Official, Armenian.*

Giriş

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, yaşamış olduğu sıkıntılardan kurtulmak ve devleti içinde bulunduğu buhrandan çıkarabilmek için geniş çaplı bir reform hareketi tatbik etmiş ve idari yapı, bu reform hareketinin merkez noktasını oluşturmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yürürlüğe koymak istediği sosyal, iktisadi, mali ve kültürel reformların hayata geçirilmesi tümüyle idari yapıya bağlı olduğundan idari reform süreci, diğerlerinden farklı bir yere sahip olmuştur. Esasen temelleri II. Mahmud Dönemi'nde atılan bu reformlar, “Gülhane Hatt-ı Hümayûnu” olarak da tanımlanan Tanzimat Fermanı ile hukuki bir çerçeve kazanmıştır. Dolayısıyla bu ferman ile devlet hem merkezde hem de taşrada idari bir dönüşüm dönemine girmiştir. Bu bağlamda yalnızca Müslümanlar değil gayrimüslimler de devlet yönetimine ortak edilerek kendilerine farklı düzeylerde çok çeşitli kadrolar ve mevkiler tevdi edilmiştir.¹

Gayrimüslimlere verilen devlet kadroları ve mevkiler, onların dönüşen ve büyük bir değişim geçiren Osmanlı yönetim sistemine angaje olabilmelerine imkân tanımış ve gayrimüslimler, bilhassa, II. Abdülhamid Dönemi'nden itibaren tutulmaya başlanan Sicil-i Ahval Defterleri'nde kendilerine yer bulabilmişlerdir.² İlk defa 1879 yılında kaydedilen ve Osmanlı Devleti'nde devlet görevi ile istihdam edilen kişilere yönelik tüm bilgilerin yer aldığı bu defterler, gayrimüslimlerin değişen Osmanlı sistemine nasıl entegre olduklarını göstermiş ve idari reform sürecinin ne kadar kapsayıcı bir hüviyetten ileri geldiğini ortaya koymuştur.³ İlgili defterler içerisinde yer alan bu kayıtlarda memurun adı, varsa namı, doğum yeri ve tarihi, baba adı, eğitim gördüğü mektepler ve yerleri, rütbe ve madalyalar ve hakkında vuku bulmuş şikâyetler yer almıştır. Bu kayıtlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nde farklı pozisyonlarda ve makamlarda görev yapmış devlet görevlilerinin ve hatta genel itibarıyla memurların mesleki yeterlilikleri ortaya konulmuş ve bu yeterlilikler, onların mevcut ve müstakbel görevlerinin belirlenmesi hususunda önemli rol oynamıştır. Var olan kayıtları muhafaza etme ve güncelleme görevini yerine getiren Sicil-i Ahval Komisyonuna yardımcı olabilmesi adına kurulan Memurin-i İntihâb Komisyonu, tam da bu noktada devreye girmiş ve memurların tayinleri ve terfileri konusunda belirleyici bir role sahip olarak devlet içerisinde azami bir verimle çalışabilmelerine zemin hazırlamıştır.⁴

1 Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 45.

2 Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform (Babıalı 1789-1922)*, çev: Ercan Ertürk, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), s. 306-307.

3 Yasemin Beyazıt, “Sicill-i Ahval Defterleri'nin Tahlili ve Denizli Merkez Doğumlu Memurlar Üzerine Bir Prosopografi Denemesi”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 6-7-8 Eylül 2006, Denizli, s. 504.

4 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 305-307.

Kurulmuş olduğu 1879 yılından itibaren 30 yıl boyunca imparatorluk bünyesinde yaklaşık 92 bin memurun kaydını tutan bu komisyonlar 1909 yılında görevlerini tamamlamış ve 201 defter⁵ ile oldukça kapsamlı bir külliyatın ortaya çıkmasına katkı sağlamışlardır.⁶ İmparatorluğun tüm topraklarını kapsayan kayıtlar Osmanlı Devleti'nin doğusunda yer alan ve oldukça zengin bir kültürel dokuya sahip olan Van'ı da kapsamış ve mevcut kayıtlar, bölgenin mezkûr içtimai yapısını gözler önüne sermiştir. Genel itibarıyla Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda idari alanda gerçekleştirmiş olduğu reformların ne kadar devinim geçirdiğine dair önemli bir örnek olan Van, 1845 yılında 6 sancaktan mülhem Erzurum eyaletine bağlı kılınmış, 2 yıl sonra Muş ile beraber eyaletten ayrılarak Kürdistan eyaletine dâhil edilmiştir.⁷ Bu dönemde Osmanlı idari taksimatında yapılan değişiklikler neticesinde Van, 1850 yılında Hakkâri eyaletine dâhil edilmiştir. 1866 yılında Hakkâri ile birlikte Erzurum vilayetine bağlanan Van, 1877 yılından sonra bağımsız bir vilayet olarak Osmanlı idari yapısı içerisinde kendine yer edinmiştir. Osmanlı Devleti'nin en büyük vilayetlerinden biri olan Van, 27950 Müslüman, 35748 gayrimüslim tebaası ile yaklaşık 70 bin kişilik bir nüfusa sahip olmuştur.⁸ Van'ın bu yapısı kendine Sicil-i Ahval kayıtlarında yer bulmuş, bölgede birçok gayrimüslim, Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir. Kahir ekseriyetle Ermeni taifesinden ileri gelen bu gayrimüslim memur zümresi, bölgenin kültürel yapısını gösterecek şekilde dilsel zenginliğe sahip olmuş ve buradaki idari işlerin salimen ifa edilmesine katkı sağlamışlardır.⁹ Bilhassa, Osmanlı Devleti'nin hoşgörüsünü destekleyecek mahiyette olan Ermenilerin çoğunlukla ana dillerinin yanında Türkçe ve Kürtçe bilmeleri hem bölgenin kozmopolit yapısını hem de bölge insanının din ayrımı yapılmaksızın kurmuş oldukları ilişkileri yansıtmıştır. Ayrıca, Ermenilerin diğer bölge insanından farklı olarak Fransızca, İngilizce veya Farsça gibi dillerden en az birine hâkim olması

5 Gülden Sarıyıldız, "Sicil-i Ahval Defterleri" adlı çalışmasında bu sayının farklılık arz ettiğini ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Gulden Sarıyıldız, "Sicil-i Ahvaal Defterleri", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, İstanbul, 2019, s. 135.

6 Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev: Gül Çağalı Güven (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 27.

7 Orhan Kılıç, "Van Tarihine Genel Bir Bakış", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, (2021), s. 35.

8 Mehmet Zeydin Yıldız, Orhan Deniz, "Maarif Salnamelerine 19. Yüzyılın Sonunda Van'da Eğitim ve Kültür Hayatı", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21/35, (2016), s. 200; Ela Özkan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ (2017), s. 88; 1865 / H.1282 Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, s. 171.

9 2 Ağustos 1893 tarihine ait bir arşiv vesikasında Van ve Van'a bağlı bölgelerde yaşayan Ermenilerin sayıca tespiti hususunda yapılan bir çalışmada bölgede 34155 erkek ile 24863 kadın ve sonradan cinsiyeti belli olmayan 2240 kişilik ilave ile toplam 61258 Ermeni'nin varlığına tesadüf edilmiştir. Dikkate değerdir ki olası bir manipülasyona karşı Osmanlı memurlarının yanında bölgede tahrirat ile alakalı bilgiye sahip olan Ermeni memurlar da bu sayımda bulunmuşlardır. İlgili belge için bakınız: *BOA. Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH.)*, 6/57.

onların devlet bünyesine girebilmelerini kolaylaştırmış; fakat bu durum, bir süre sonra emperyalist devletler tarafından suiistimal edilmiştir.¹⁰ Bunlara rağmen Ermenilerin bölgenin idari işlerine katkılarının oldukça fazla olması neticesinde Osmanlı bürokrasisi, onları farklı bir grup olarak görmemiş, *millet-i sadıka* olarak adlandırılan Ermeniler, bu bağlamda, devlete en iyi entegre olan gayrimüslim tebaayı oluşturmuşlardır.¹¹ Örneğin, incelenen belgeler arasında dikkate değerdir ki; 350 gurus maaşla emniyet teşkilatında polis olarak görev alan Grand Efendi, görev süresi içinde 3. sınıf komiserliğe kadar terfi etmiş olup devletin Ermenilere bakış açısını ortaya koymuştur.¹² Grand Efendi ile eş değer mevkilerde görev alan memurlar ortalama aynı ücret ile çalışmıştır. İlgili ücret memurun çalıştığı kurum ve bölgeye göre farklılık arz etmiştir.¹³ Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Rus ve İngiliz devletinin bölgede yaşayan Ermeni ahalisini kendi emelleri doğrultusunda kullanarak devlete ve halka karşı tedbirli olmalarını ve her türlü fesatlıktan imtina etmelerini istemiştir.¹⁴ Tüm bunlardan hareketle Van doğumlu Ermeni memurlar, Sivas yöresindeki muadilleri ile kıyaslandığında Vanlı memurlar gerek eğitim gerekse maaş hususunda Sivas ve Hakkâri¹⁵ Ermeni memurları kadar şanslı olamamışlardır.¹⁶

Memurların Toplum İçindeki Konumu

Yukarı da vurgulanmış olduğu üzere Vanlı Ermeni memurlar, kahir ekseriyetle görev yaptıkları Van’da belirli bir görev sahasında kalmamış; çok çeşitli

10 Van’da patlak veren 1896 Ermeni İsyanı ve isyan sonrasında yaşanan gelişmeler için bakınız: Dilşen İnce Erdoğan, *Van Ermeni İsyanları (1896)*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008); Mustafa Gül, “1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler”, 8 *OTAM*, (1997).

11 1888 yılında payitaht, Van’ın devlet kademelerinde gizli tahkikat hususunda ve evrak işlerinde çalışacak Ermeni memurların işe alınmasını ve bu hususta kendilerine kolaylık sağlanmasını istemiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 1495 / 57.

12 BOA. Dahiliye SAİD. MEM Memur Sicil Zarfları (DH. SAİD. MEM), 182 / 173.

13 Örneğin, Ordu yöresinde polis komiserliğinde görev yapan Hacı Halil Efendi 300 gurus maaşla çalışmıştır. Bu durum yukarıda da bahsedildiği üzere memurun eğitim, tecrübe performansı ile doğrudan alakalı olmuştur. Ahmed Yadi, “Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Ordu Doğumlu Memurlar”, *ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 3/6, (2012), s. 308.

14 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız Maliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ML.), 7 / 65.

15 Bulunduğu konum itibarıyla uygun iklim ve coğrafi koşullara sahip olmayan Hakkâri, eğitim-öğretim faaliyetleri konusunda diğer Osmanlı şehirleri kadar şanslı olmamıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rüştiye Mektebi ile tanışan Hakkâri, bölgede yaşayan memur ve çocukların eğitim hizmetlerine cevap vermemiş ve ilgili kişiler çevre bölgelerde eğitim almak durumunda kalmışlardır. Hakkâri’de eğitim-öğretim ve rüştiye mektebi hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Serkan Erdoğan, “Çölemerik Rüştiye Mektebi”, *CTAD*, 19/37 (2023).

16 M. Murat Öntüç, “Ermeni Mektepleri ve Ulusal Kimlik Oluşumu”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, 3 (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2009), s. 263-288.

mevkillerde ve memurluklarda bulunmuşlardır. İşbu çalışma içerisinde yer alan tüm Ermeni kökenli Osmanlı memurları, Van'da doğup büyümüş, çoğunlukla buldukları bölgede istihdam edilmişse de devletin farklı noktalarında da görev yapmışlardır. Bahsi geçen memurların sayısı 15'i bulup bunlardan biri "Ağa", geriye kalan 14'ü ise "Efendi" unvanını kullanmıştır. Bunların yanında memurların 10'unun tek isim, 5'inin ise 2 ve üzeri isim aldığı görülmüştür. Memurların doğum yılları incelendiğinde en gencin 1850, en yaşlısının ise 1883'e tesadüf eden doğum tarihlerine göre, 2 memurun doğum tarihleri arasında 33 yıl gibi uzun bir zaman dilimi mevcuttur. Memurlar arasında en genci Haçator Efendi iken en yaşlı isim Solakyan Sorin Efendi olmuştur.¹⁷ Memurların baba meslekleri incelendiğinde ciddi bir oranı (yaklaşık %60) temsil eden 9'unun mesleği belirtilmemekle birlikte 4'ü tüccar, 2'si ise devlet kademelerinde çalışmış kişilerden ileri gelmiştir.

Tablo 1: Vanlı Ermeni Devlet Adamlarının Ailevi Durumları ve Toplumsal Statüleri¹⁸

Adı	Etnik Kökeni	Doğum Tarihi	Baba Adı	Baba Mesleği
Agop Efendi	Ermeni	1277 / M. 1865	Asadoryan	Kumaşçı
Aknatyos Efendi	Ermeni	1280 / M. 1867	Ohannes	-
Arşak Efendi	Ermeni	1288 / M. 1871	Mardirus Ağa	-
Artin Efendi	Ermeni	1273 / M. 1863	Kivork Efendi	Van Vilayet Meclis Azası
Grand Efendi	Ermeni	1282 / M. 1865	Kivork Hancıyan	-
Haçator Efendi	Ermeni	1267 / M. 1850	Hayrovik Ağa	-
Hirabet Efendi	Ermeni	1268 / M. 1851	Kürklüoğlu Kigork Ağa	-
Kapril Efendi	Ermeni	1280 / M. 1867	Simon	-
Kasparyan Manok Efendi	Ermeni	1279 / M. 1866	Agop Ağa	-
Marker Efendi	Ermeni	1279 / M. 1862	Kigork Ağa	Tüccar
Melkon Paskin Baroniksiyan Efendi	Ermeni	1263 / M. 1846	Kirkor	-
Merzehan Ağa	Ermeni	1279 / M. 1866	Begos Balhasyan Efendi	Tüccar
Ohannes Efendi	Ermeni	1266 / M. 1849	Makdisi Simon Hornıyan	Tüccar
Solakyan Sorin Efendi	Ermeni	1301 / M. 1883	Kigork Ağa	Şimkeşhane Amiri
Şafakhoğlu Mardiros Efendi	Ermeni	1280 / M. 1867	Şafakhoğlu Mardiros Efendi	-

17 BOA. DH. SAİD. MEM. 16/221-165/349.

18 SAİD. MEM tasnifinde yer alan bu bilgilerin kod numaraları fazlaca bir yekûn tuttuğundan ötürü burada zikredilmemiş fakat kaynakça kısmında detaylı şekilde verilmiştir.

Memurların Eğitim Durumları

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile hayata geçirilmeye başlanan reformların daha verimli bir şekilde ifa edilebilmesi adına bürokrasi zümresi içerisinde yer alan taşralı memurların da belirli bir eğitim sürecinden geçmesi zaruri bir hal almıştır.¹⁹ Doğal olarak bu durum II. Abdülhamid Dönemi’ne kadar büyük oranda usta-çırak ilişkisi üzerinden yürüyen memuriyeti de kapsamış ve bu alanda müstakilen eğitim veren kurumların açılarak ihtiyaca dayalı insan gücü eksikliğinin giderilmesi arzu edilmiştir.²⁰

Çalışmaya konu olan Vanlı Ermeni memurların tamamı ilk eğitimlerini Van’da tamamlayarak, ardından da ihtisas sahibi olabilmek ve yetkinlik kazanabilmek için payitahta gitmişlerdir. İstanbul’a varmalarının ardından Vanlı Ermeni memur adayları çeşitli eğitim-öğretim merkezlerinde mütehassis olarak görev yapacakları yerlere dönmüşlerdir. Van’da eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul’da Üsküdar, Gedikpaşa ve Galata Ermeni Mekteplerinde ve ardından Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede eğitim alan Solakyan Sorin Efendi de bu sürecin güzel bir örneğini teşkil etmiştir.²¹ Her ne kadar bu durum olumlu bir durum olarak görülmüş olsa da imparatorluğun Orta Anadolu’sunda kendine yer bulan Sivas ile kıyaslandığında Van’da eğitim gören memurların çoğunluğu Ermeni sıbyan mektepleri gibi mekteplerde eğitim görmelerine karşın Sivas’ta bu durum aynı minvalde olmamıştır.²² Sivas’ta doğan memurların eğitim gördükleri mektepler Sivas Amerikan Mektebi ve Sivas Fransız Koleji gibi yüksek tahsilin yapıldığı emperyal güçlere ait yerler olmuştur. Bu durum bölgenin gelişimi ve içinde bulunduğu siyasi durumun yanı sıra Amerikan Mektebi ve Sivas Koleji gibi yüksek tahsilli eğitim kurumları Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde açılması emperyal devletlerin imparatorluk aleyhine yaptığı faaliyetlerin önemli bir parçasını oluşturmuş zira Hınçak komitesinin faaliyetleri yıllarca Merzifon Amerikan Koleji’nden idare edilmiştir.²³ Bunların yanında her bir memurun dil seviyesi de kayıt altına alınmış, “tekellüm eder”, “okur-yazar”, “kitabet eder” veya “aşınadır” şeklinde

19 Serkan Erdoğan, “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Hakkâri Doğumlu Memurlar”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2021), s. 128.

20 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), s. 163.

21 BOA. DH. SAİD. MEM. 16/221-165/349.

22 Burada unutulmaması gereken önemli bir hususun altını çizmek gerekir. Ermeni mekteplerinde eğitim-öğretim müfredatları imparatorluk sınırları dahilinde farklılık arz etmemiştir. Osmanlı Devleti’nin Ermeni Mektepleri üzerindeki denetimi hususunda daha fazla bilgi için bakınız: M. Murat Öntüğ, “Osmanlı Devleti’nin Ermeni Mektepleri Üzerindeki Denetimi”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Yayına Hazırlayanlar: M. Metin Hülalü vd. 3 (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 313-328.

23 Öntüğ, “Ermeni Mektepleri ve Ulusal Kimlik Oluşumu”, s. 263-288.

kaydedilmiştir.²⁴ Bu bağlamda Van doğumlu 15 Ermeni Osmanlı vatandaşı tetkik edildiğinde Ermeni memurların tamamının birden fazla yabancı dil bildiği veya birden fazla yabancı dile aşina olduğu görülmüştür.²⁵ 2 dil bilen 5 memur, 3 dil bilen 8 memur, 2 dil bilen 2 memur tespit edilmiştir. Bu diller içerisinde en çok bilinen dil doğal olarak Ermenicedir. Ermeniceyi, Kürtçe, Fransızca, Arapça, Farsça ve Almanca takip etmiştir. Bunlar içerisinde Solakyan Sorin Efendi, Türkçe, Ermenice, Fransızca, Almanca, Arapça ve Farsça ile en çok lisan bilen memurdur. Solakyan Sorin Efendi'yi, Türkçe, Kürtçe, Arapça, Farsça ve Ermenice ile toplam 5 dil bilen Haçator Efendi takip etmiştir.²⁶ Buradan da görülebileceği üzere Van'ın sahip olduğu kültürel çeşitlilik görev yapan memurların yetkinliklerini doğrudan etkilemiş ve bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda Van halkına en iyi şekilde hizmet verebilecek isimler seçilmiştir. Doğal olarak bu durum, imparatorluğun pragmatik bir politika izleyerek var olan devlet hizmetlerini merkezden uzak noktalara da azami ölçüde götürebilmesine olanak sağlamıştır.

24 Yunus Özger, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/6, (2011), s. 384.

25 Van'da doğmuş olan Ermeni memurların yanında Van dışında doğan memurların da bölge bürokrasisine yoğun teveccüh gösterdiği görülmüştür. Bu anlamda Ağustos 1893'e ait tetkik edilen bir arşiv vesikasında 70 Ermeni memurun adli, mali ve idari kademe gibi devletin muhtelif kademelerinde çalıştıkları görülmüştür. Bu memurlar ile alakalı çalıştıkları kurum, aldıkları maaş ve karıştıkları vukuatlar için bakınız: *BOA.Y. PRK. DH.*, 6/62.

26 *BOA. DH. SAİD. MEM.* 16/221.

Tablo 2: Vanlı Ermeni Devlet Adamlarının Eğitim Durumları ve Bildikleri Diller

Adı	Eğitim Gördüğü Mekteb/ler	Bildiği veya aşına olduğu diller
Agop Efendi	-Van Ermeni Mektebi	-Türkçe -Ermenice -Fransızca
Aknatyos Efendi	-Van Ermeni Sıbyân Mektebi	-Türkçe -Ermenice -Kürtçe
Arşak Efendi	-Van Sıbyân Mektebi	-Türkçe -Ermenice
Artin Efendi	-Van Ermeni Sıbyân Mektebi	-Türkçe -Ermenice -Kürtçe
Grand Efendi	-Van Ermeni Mektebi -Van Rüşdiye Mektebi	-Türkçe -Ermenice -Fransızca
Haçator Efendi	-Ermeni Mektebi	-Türkçe -Ermenice -Farsça -Arapça -Kürtçe
Hirabet Efendi	-Van Mektebi Kavânin Dershaneşi	-Türkçe -Ermenice -Kürtçe
Kapril Efendi	Van Yeni Kilise Ermeni Mektebi	-Türkçe -Ermenice
Kasparyan Manok Efendi	-Van Ermeni Mektebi	-Türkçe -Ermenice
Marker Efendi	-Ermeni Mektebi	-Türkçe -Kürtçe
Melkon Paskin Baroniksiyan Efendi	-Ermeni Mektebi -Bâbüali Kavânin Dershaneşinde Fransızca ve kavânin dersleri okumuştur.	-Türkçe -Fransızca -Ermenice
Merzehan Ağa	-Van Ermeni Mektebi	-Türkçe -Ermenice -Kürtçe
Ohannes Efendi	-Ermeni Sıbyân Mektebi	-Türkçe -Ermenice
Solakyan Sorin Efendi	-Van Husûsi Mektebi -Üsküdar Ermeni Mektebi -Gedikpaşa Ermeni Mektebi -Galata Ermeni Mektebi -Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye	-Türkçe -Ermenice -Fransızca -Arapça -Almanca -Farsça
Şafaklıoğlu Mardiros Efendi	-Van Ermeni Mektebi	-Türkçe -Ermenice -Kürtçe

Memurların Görevleri Hakkında Bilgiler

Vanlı Ermeni memurların çalıştıkları kademelerdeki idari yapı tetkik edildiğinde memurların mülâzemet ile yani bir nevi tecrübe kazanma süresinden sonra memuriyete başladıkları görülmüştür. 15 memur içerisinde Melkon Paskin Baroniksiyan Efendi ile Aknatyos Efendi mülâzemetle işe başlamış, geriye kalan memurlar ise mülâzemet olmadan, yani tecrübe kazanmadan memur olmuşlardır.²⁷ Mülâzım olarak tecrübe kazanan Melkon Paskin Baroniksiyan Efendi 2 sene, Aknatyos Efendi ise 12 sene Van Vilâyeti Meclis-i İdare ve Mülgâ Tahsîlât Kalemlerinde çalışmalarından sonra göreve başlama hakkını elde etmişlerdir. Van'da mülâzemetle işe başlayan memurların bu denli az olması bölgenin memura olan ihtiyacının fazla olmasının yanında bölgede idari kurumların fazlalığından ileri gelmiştir. Nitekim Sivas'ta Osmanlı bürokrasisinde istihdam eden memurların çoğu 1 ila 7 sene arası değişen mülâzemet tecrübe etmişlerdir.²⁸

Öte yandan memurların göreve başlama yaşlarına bakıldığında Aknatyos Efendi dışındaki memurların tamamının 16 yaşından sonra göreve başladığı görülmüştür.²⁹ İşbu durum, memur olmak isteyen kişilerin tamamlamak zorunda oldukları eğitim sürecinin bir sonucu olmuş ve kahir ekseriyetle memurlar, bu eğitimlerini tamamlayarak 16 yaşından sonra memur olabilmek hakkı kazanmışlardır. Hatta gerekli eğitimleri aldıktan sonra göreve başlayan Şafaklıoğlu Mardiros Efendi'nin işe başlama yaşı 40'tır.³⁰ Dolayısıyla buradan da görülebileceği üzere yaş, göreve başlama hususunda bir engel teşkil etmemiştir.

Çalışmadaki Vanlı Ermeni memurların %86'sı görevlerine doğdukları yer olan Van'da başlamışlardır. Çoğunlukla bu memurlar, Van'da görevlerini tamamlamış olsalar da bazı istisnai durumlar göze çarpmış olup devletin ihtiyacına binaen işbu görevliler Edirne ve Makedonya gibi yerlere giderek burada hizmet vermek durumunda kalmışlardır.³¹ Bu durumların nadiren gerçekleştiği aşikârdır; Osmanlı Devleti, bölge halkının kendine mahsus dinamiklerini bozmamak adına bölgeyi bilen ve bölgenin dillerine hâkim olan kişileri Van'da tutmaya özen göstermiştir. Bahsi geçen memurlar arasında en

27 BOA. DH. SAİD. MEM. 66/131-143/129.

28 Mustafa Murat Öntüğ-Serap Sunay, "Sivas Doğumlu Ermeni Memurlar (Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre)", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 9/1 (Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007), s. 414.

29 BOA. DH. SAİD. MEM. 143/129.

30 BOA. DH. SAİD. MEM. 116/175.

31 Bakınız Tablo 3.

uzun süre görev yapan isim 36 yıl ile Haçator Efendi olmuş; işbu zatı 27 yıl ile Melkon Paskin Baroniksiyan Efendi ile Ohannes Efendi takip etmiştir.³² En kısa süre memurluk yapan kişi ise 2 yıl ile Solakyan Sorin Efendi olmuştur.³³ Solakyan Sorin Efendi’yi 7 yıl ile Mezehan Ağa, 9 yıl ile Agop Efendi, Hirabet Efendi ve Marker Efendi takip etmiştir. Agop Efendi ile Solakyan Sorin Efendi Van doğumlu olmalarına rağmen Van’da görev yapmamışlardır.³⁴

Genel hatlarıyla ilgili memurlar göreve başladıkları yere ve zamana göre farklı maaşlar almışlardır. Vanlı Ermeni memurların aldıkları maaşlara bakıldığında en düşük maaşlar göreve başlayan 15 guruş ile Van Vilayeti Evrak Kalemi Mukayyidliğine başlayan Grand Efendi’dir.³⁵ Grand Efendi’yi 150 guruş ile Sikefti Nahiyesinde Sandık Emni olarak görev yapan Aknatyos Efendi takip etmiştir. En yüksek maaş ile göreve başlayan memur ise 1600 guruş ile Selanik Ticaret Mahkemesinde göreve başlayan Melkon Paskin Baroniksiyan Efendi olmuştur. Melkon Paskin Baroniksiyan Efendi’yi 600 guruş maaşla Ergene kazasında doktor olarak çalışan Agop Efendi izlemiştir. Memurların almış oldukları en yüksek maaşa sahip kişi “*vezâif-i me’ûriyetini hüsn-i ifâda ikdâmına mebni*” ifadesiyle Osmanlı belgelerinde taltif edilmiş olan ve aylık 2000 guruş maaş almaya başlayan Melkon Paskin Baroniksiyan Efendi,³⁶ en düşük maaşı alan kişi ise 15 guruş ile Grand Efendi olmuştur.³⁷ İlgili memurların görev aldıkları 1850 yılı ve sonrası göz önüne alındığında almış oldukları maaşlar günün koşuluna göre olumlu bir grafik seyretmemiştir. Örneğin, 1850-1880 yıllarında Osmanlı Anadolu’sunda bir hayvanın ortalama değeri ilgili memurların maaşları ile eşdeğer bir seyir izlemiştir. Aynı şekilde ilgili döneme ait devletin belirlemiş olduğu ekonomik kayıtlar tetkik edildiğinde bakliyat fiyatları 30-45 guruş arasında değişkenlik göstermiştir.³⁸ Bu da memurların aldıkları maaşlar ile değerlendirildiğinde makul ekonomik koşullara sahip olmadığı izlenimini vermiştir. Fakat Van özelinde dönemin hayat şartlarını ele alan ve ekonomik durumu merkeze koyan çalışmaların olmaması memurların almış oldukları maaşın nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususunda muğlak bir durum yaratmıştır.

Vanlı Ermeni memurların Osmanlı Devleti’nin tüm çabalarına ve gayretlerine rağmen yüzyıl sonlarına doğru Ermeni memurlarının bazılarının görevlerini

32 BOA. DH. SAİD. MEM. 128/157.

33 BOA. DH. SAİD. MEM. 165/349.

34 BOA. DH. SAİD. MEM. 141/21.

35 BOA. DH. SAİD. MEM. 182/172.

36 BOA. DH. SAİD. MEM. 66/131.

37 BOA. DH. SAİD. MEM. 66/131-143/129-182/172.

38 Zeynel Özlü, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Göynük’te Fiyatlar”, *Bilig*, 39 (2006), s. 139.

kötüye kullandıkları ve hatta kendi ideolojileri ve çıkarları gereğince hareket ettikleri ortaya çıkmış ve bunun üzerine merkezî idare bu tarz sorunlara karışmış olan memurların azline karar vermiştir.³⁹

Tablo 3: Vanlı Ermeni Memurların Meslekleri, Maaşları ve Hizmet Yılları

Memurun Adı	Memuriyet Birimi	Aylık Maaş (Guruş)	Hizmet Yılı
Agop Efendi	-Ergene Kazası Tıbbiye Memuru -Söğüt ve Sultanyeri Kazası Tıbbiye Memuru	-600 -600	9
Aknatıyos Efendi	-Van Vilayeti Meclis İdare ve Mülga Tahsilat Kalemî (Mülazım) -Şikefti Nahiyesi Sandık Emîni	- -150	25
Arşak Efendi	-Van Vilayeti Tahsilat Muavinliği -Gevaş Kazası Tahsilat Müfettişi -Van, Adilcevaz ve Şenak Kaza Tahsilat Müfettişliği -Şenak Kazası Tahsilat Memuru	-350 -500 -500 -250	10
Artin Efendi	-Van Vilayeti İstinaf Mahkemesi Azası -Van Vilayeti Ticaret Mahkemesi Azası -Vilayet Meclis Azalığı -Heyet-i İthamiye Azalığı -Müküs, Şenak Kazası Aşar Memuru -Hamidiye Kazası Aşar Memuru -Şenak Kazası Kaymakam Muavinliği -Van Ermeni Mektebi Muallimliği	2280 ⁴⁰ -675	26
Grand Efendi	-Van Vilayeti Evrak Kalemî Mukayyidi -Van Polis Memuru -Van Vilayeti Üçüncü Sınıf Komiserliği -Van Ermeni Mektebi Muallimliği	-15 -300 -600 -350	26
Haçator Efendi	-Van Rüşumat İdaresi Sandık Memuru -Gevaş Ağnam ve Aşar Memuru -Eğin Kazası Mal Müdürü -Erciş Kazası Ağnam ve Aşar Memuru -Van Rüşumat Müdüriyeti Kâtib-i Sani -Van Rüşumat Müdüriyeti Baş Kâtibi -Zenifce Rüşumat Müdüriyeti Sandık Emînliği -Rodos Rüşumat Müdüriyeti Baş Kâtibi -Edirne Rüşumat Nezareti Memurluğu -Beyrut Gümrük Memurluğu Sermuhâsibliği -Beyrut Gümrük Dâhiliye Baş Memuru -Beyrut Gümrük Dâhiliye Baş Kâtibi	-300 -600 -450 -250 -500 -750 -600 -500 -660 -800 -800 -800	36
Hirabet Efendi	-Gevar Kazası Sandık Sarraflığı -Van Sandık Sarraflığı -Hakkâri Sancağı Sandık Sarraflığı	-270 -450 -450	9

39 Temmuz 1898'de payitahttan bölgeye gönderilen bir arşiv vesikasında Türk-Kürt ahalisinin Ermeni müfşitlere karşı dikkatli olmaları ve ahaliyi galeyana getiren Ermeni memurların görevlerinden alınması emredilmiştir. İlgili belge için bakınız: BOA., Yıldız Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.), 57 / 1.

40 Artin Efendi ile alakalı maaşlar yekûn olarak derç edilmiştir.

Van Doğumlu “Millet-i Sadıka” Ermeni Memurlar (1879 –1909)

Memurun Adı	Memuriyet Birimi	Aylık Maaş (Guruş)	Hizmet Yılı
Kapril Efendi	-Van Vilayeti Sandık Emaneti -Gevaş Kazası Sandık Emaneti -Van Vilayeti İstinaf Mahkemesi Memuru -Gevaş Kaymakam Muavinliği -Van Vilayeti Anbar Memuru	-700 -270 -400 -675 -300	19
Kasparyan Manok Efendi	-Van Vilayeti Sandık Emâneti	-675	12
Marker Efendi	-Van Mahkemesi İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi Azalığı -Gevaş Kazası Kaymakam Muavinliği	-400 -675	9
Melkon Paskin Baroniksiyan Efendi	-Van İkinci Ticari Mahkeme Azası (Mülazım) -Selanik Ticaret Mahkeme Azası -İstanbul Bidayet Mahkemesi Muavinliği -İstanbul Bidayet Mahkemesi Birinci Ceza Dairesi Azası -İstanbul Bidayet İkinci Hukuk Dairesi Azası	-1600 -1200 -1000 -2000	27
Merzehan Ağa	-Van Vilayeti Düyün-ı Umûmiye Müdürlüğü Müskirât-ı İstimâre Memuru	-300	7
Ohannes Efendi	-Van Aşar Kolculuğu -Van Tahrir Emlak Memuru	-200 -300	27
Solakyan Sorin Efendi	-Doyran Kazası Belediye Tıbbiye Memuru	-600	2
Şafaklıoğlu Mardiros Efendi	-Van Vilayeti Postahane Muzırza ve Tercüme Memuru	-200	15

Sonuç

Çalışmanın temelini oluşturan Sicil-i Ahval Kayıtları'nın, ihtiva ettiği bilgiler ile XIX. ve XX. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinde görev alan memurların biyografileri ile alakalı kayda değer kaynakların başında geldiğine dair şüphe yoktur. Bu anlamda, Osmanlı sınırları dâhilinde bulunan ve bulunduğu coğrafi konum itibarıyla muhtelif devletlerin uğrak yeri olan Van, göç yolları üzerinde bulunması ve Anadolu'ya yapılan akın ve keşiflerin geçiş merkezi olarak kullanılmasından ötürü Doğu Anadolu'nun önemli kalelerinden biri olmuştur. Bu durum doğal olarak muhtelif etnik kökene sahip milletlerin bölgede yaşamayı tercih etmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda çalışmanın konusunu oluşturan Ermeniler de bu bölgede kendilerine yer bulmuştur. Bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “*millet-i sadıka*” olarak bilinen Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşları, gerekli eğitimleri aldıktan sonra hem memleketleri Van'da hem de imparatorluğun farklı noktalarında çalışma şansı yakalamışlardır. Tüm bu süreç, Ermenilerin ve bilhassa Ermeni kökenli memurların görevlerini suiistimal ederek kendi çıkarları için kullanmaları neticesinde patlak veren 1896 yılındaki Ermeni İsyanı'na dek süregelmiştir.

Hatta patlak veren Ermeni İsyanı neticesinde Osmanlı Devleti, bölgedeki tüm Ermeni kökenli memurları cezalandırmamış veya onları görevlerinden uzaklaştırmamış, yalnızca isyana karışanları görevlerinden almıştır.

Bunların yanında Vanlı memurlar, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idari manada geçirmiş olduğu dönüşümün bir parçası olarak ortaya konan pragmatik politikanın tecessüm ettiği noktaların başında gelmişlerdir; zira Ermeni kökenli Vanlı memurlar, önce Van'da sonra da İstanbul'da aldıkları eğitim neticesinde yeterli hale gelmiş olup bu yeterliliklerini bildikleri diller ile pekiştirmişlerdir. Özellikle ana dilleri Ermenicenin yanında Türkçe ve Kürtçe bilmeleri ve bunlara ek olarak Fransızca, Arapça, Almanca ve Farsça gibi dillerden en az birine hâkim olmaları onları diğerlerinden ayırmış ve bölge halkının devlet hizmetlerinden salimen yararlanmasına yardımcı olmuşlardır. Hatta bu durum Van'ın sahip olduğu kozmopolit ve çok kültürlü yapıyı desteklemiş ve Ermenilerin Osmanlı idaresine en iyi entegre olan gayrimüslim tebaa haline gelmelerine etki etmiştir.

Hülasa civar bölgeler ile kıyaslandığında daha büyük bir yerleşim yerine ve nüfusa sahip olan Van'da memurlar çoğunlukla görevlerine herhangi bir tecrübe sahibi olmaksızın başlamışlardır. Doğal olarak bu durum bölgenin memur ihtiyacının ivedilikle karşılanması ihtiyacından hasıl olmuştur. Öte yandan Van'a komşu bölgeler arasında olan Bitlis ve Hakkâri'de bu durumun tersi bir süreç ortaya çıkmış, memurlar bu bölgelerde daha ziyade, belirli bir tecrübeye sahip olarak görevlerine başlamışlardır. Van'a uzak olan ve memurların eğitim-öğretim koşullarının ve maaşlarının yüksek olduğu Sivas özelinde bakıldığında ise her ne kadar Bitlis ve Hakkâri'ye yakın bir profil göstermiş olsa da eğitim konusunda aynı şeyleri söylemek mümkün olmamıştır. Sivas'ta eğitim gören memurlar ekseriyetle emperyal güçlere ait eğitim kurumlarında imparatorluk aleyhine eğitim görmüşlerdir. İmparatorluğun sınır bölgelerini oluşturan Van, Hakkâri ve Bitlis gibi bölgelerde yüksek dereceli eğitim-öğretim kurumlarının olmaması memurların mesleki hayata atılmalarını kolaylaştırmış olsa da Sivas'a nazaran daha düşük ücretle çalışmalarına sebebiyet vermiştir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye Memur Sicil Zarfları (DH. SAİD. MEM), 66/131, 28/157, 16/221,41/359, 168/169, 165/349, 156/431, 182/172, 127/281, 143/29, 116/175, 126/321, 109/38, 141/21, 112/407.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız Maliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ML.), 7/65.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH.), 6/62. 6/57.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.), 57/1.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 1495/57.

Basılı Eser ve Makaleler

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Beyazıt, Yasemin, “Sicill-i Ahvâl Defterleri’nin Tahlili ve Denizli Merkez Doğumlu Memurlar Üzerine Bir Prosopografi Denemesi”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 6-7-8 Eylül 2006, Denizli, Cilt: 1, s. 502-510.

Erdoğan, Dilşen İnce, *Van Ermeni İsyancıları (1896)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Erdoğan, Serkan, “Çölemerik Rüştüye Mektebi”, *CTAD*, 19/37 (2023), s. 311-345.

Erdoğan, Serkan, “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Hakkâri Doğumlu Memurlar”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2021), s. 122-138.

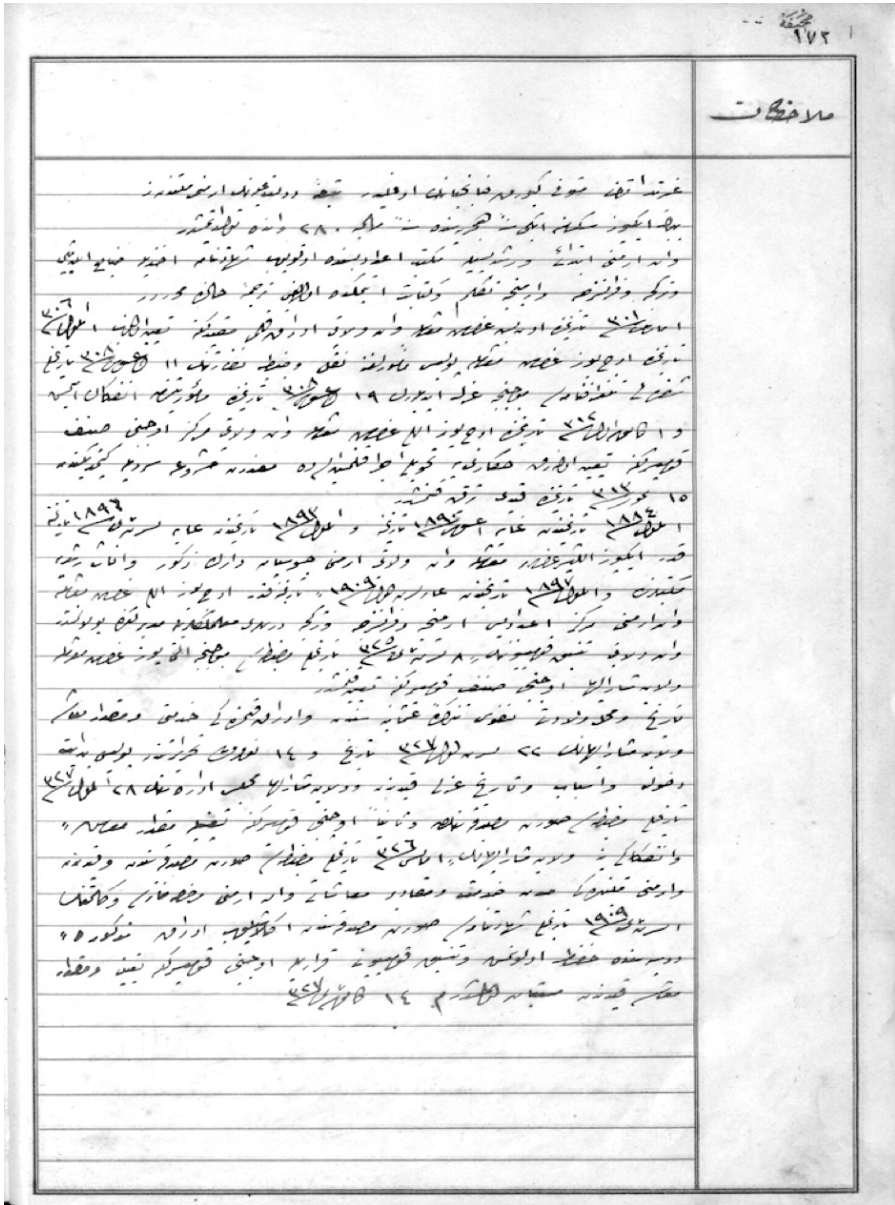
- Fındley, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Fındley, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform (Babıali 1789-1922)*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Gül, Mustafa, "1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler", *OTAM*, 8 (1997), s. 139-147.
- Kılıç, Orhan, "Van Tarihine Genel Bir Bakış", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, (2021), s. 19-42.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Öntuğ, Mustafa Murat, "Ermeni Mektepleri ve Ulusal Kimlik Oluşumu", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, Yayına Hazırlayanlar: M. Metin Hülügü, vd., 3 (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2009), s. 263-288.
- Öntuğ, Mustafa Murat, "Osmanlı Devleti'nin Ermeni Mektepleri Üzerindeki Denetimi", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Yayına Hazırlayanlar: M. Metin Hülügü, vd., 3 (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 311-330.
- Öntuğ, Mustafa Murat, Sunay, Serap, "Sivas Doğumlu Ermeni Memurlar (Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre)", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 9/1 (Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007), s. 393-417.
- Özger, Yunus, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/16 (2011), s. 381-401.
- Özkan, Ela, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), 2017.
- Özlü, Zeynel, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Göynük'te Fiyatlar", *Bilig*, 39 (2006), s. 127-162.
- Sarıyıldız, Gülден, "Sicill-i Ahvâl Defterleri", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 37, İstanbul 2019, s. 134-136.

Yadı, Ahmed, "Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Ordu Doğumlu Memurlar", *ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6 (2012), s. 300-312.

Yıldız, Mehmet Zeydin, Deniz Orhan, "Maarif Salnamelerine 19. Yüzyılın Sonunda Van'da Eğitim ve Kültür Hayatı", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21/35 (2016), s. 197-208.

EKLER

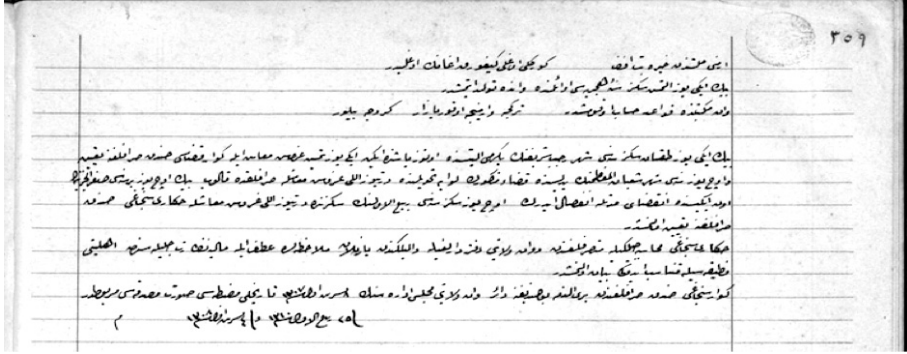
EK I: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)
Dâhiliye Memur Sicil Zarfları (DH. SAİD. MEM). 182 / 173. Çeviri-Metin

1. Grand Efendi müteveffâ Kivork Hancıyan'ın oğludur. Tebe'a-i Devlet-i Aliyye'nin Ermeni milletindedir.
2. Bin iki yüz seksen iki sene-i hicriyesinde sene-i mâliye 280 Van'da tevellüd etmiştir.
3. Van Ermeni ibtidâî ve rüşdiyesiyle mekteb-i i'dâdîsinde okuyup şehâdetnâme ahzıyla zâyi' eylediği ve
4. Türkçe, Fransızca ve Ermenice tekellüm ve kitâbet etmekte olduğu tercüme-i hâlinde muharrerdir.
5. 1 Mart sene 301 tarihinde on beş guruş maaşla Van vilayeti evrak kalemi mukayyidliğinetayın olunup 1 Eylül sene 306
6. Tarihinde üç yüz guruş maaşla polis me'mûrluğuna nakl ve zabtiye nezâretinin 11 Ağustos sene 308 tarihli
7. Şifreli telgrafnâmesi mücebince azl edilerek 19 Ağustos sene 308 tarihinde me'mûriyetindeninfikâk etmiş
8. ve 1 Kânûn-ı evvel sene 312 tarihinde üç yüz elli guruş maaşla Van vilâyeti merkez üçüncü sınıf
9. Komiserliğine tayın olunarak Hakkari'ye tahvîlicrâ kılınmış ise de ma'zeret-i meşrû'aserdiyle gitmediğinden
10. 15 Temmuz sene 313 tarihinde kaydı terkîn kılınmıştır.
11. 1 Eylül sene 1884 tarihinden gâye-i Ağustos sene 1890 tarihine ve Eylül sene 1893 tarihinden gâye-i Teşrîn-i sâni sene 1896 tarihine
12. Kadar iki yüz ellişer guruş maaşla Van vilâyeti Ermeni cuspandarın (?) zükûr ve inâs rüşdiye
13. Mekteblerinde ve Eylül sene 1897 tarihinden gâye-i Teşrîn-i evvel sene 1909 tarihine kadar üç yüz elli guruş maaşla
14. Van Ermeni merkez i'dâdîsi Ermenice ve Fransızca ve Türkçe dersleri mu'allimlikleriyle müdürlüğünde bulunmuştur
15. Van vilâyeti tensik komisyonunun 8 Teşrîn-i sâni sene 325 tarihli mazbatasını mücebince altı yüz guruş maaşla

16. Vilâyet-i müşârun ileyhâ üçüncü sınıf komiserliğine ta'yîn kılınmıştır.
17. Tarih ve mahall-i vilâdeti nüfûs tezkire-i Osmâniyesinden ve evrâk kalemindeki hıdmeti ve mikdâr-ı maaşı
18. Vilâyet-i müşârunileyhânın 22 Teşrîn-i evvel sene 327 tarih ve 14 numarolu tahrîrâtından polis bidâyet
19. Duhûl ve esbâb ve tarih-i azli kaydından ve vilâyet-i müşârunileyhâ meclis idâresinin 28 Eylül sene 327
20. Tarihli mazbatası sûret-i musaddakasından ve sâniyen üçüncü komiserliğine ta'yînlemikdâr-ı maaş ve infikâkı yine vilâyet-i müşârunileyhânın 1 Mayıs sene 326 tarihli mazbatası sûret-i musaddakasından ve kaydından
21. ve Ermeni mektebindeki müddet-i hıdmet ve mekâdîr-i ma'âşâtı Van Ermeni murahhasahânesi vekâletinin
22. 1 Teşrîn-i sâni sene 1909 tarihli şehâdetnâmesisûret-i musaddakasından anlaşılıp evrâk-ı mezkûre
23. Dosyasında hıfz olunmuş ve tensik komisyonu karârıyla üçüncü komiserliğe ta'yîn ve mikdâr-ı
24. Maaşı kaydından müstebân olmuştur. 14 Kânûn-ı sâni sene 327.

EK II: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)
Dâhiliye Memur Sicil Zarfları (DH. SAİD. MEM). 41 / 359. Çeviri-Metin

1. Ermeni milletinden Hirabet Efendi. Kürklüoğlu Kigork Ağa'nın oğludur.
2. Bin iki yüz altmış sekiz sene-i hicriyesi evâilinde Van'da tevellüd etmiştir.
3. Van mektebinde kavâ'id-i hesâb okumuşdur. Türkçe ve Ermenice okur-yazar Kürdce bilir.
4. Bin iki yüz doksan sekiz senesi şehri-i Receb-i erifinin yirmi altısında otuz yaşında iken iki yüz yetmiş gurus maaş ile Gevar kazâsı sandık sarrâflığına
5. Ta'yîn ve üç yüz senesi şehri-i Şa'bânü'l-mu'azzamının yedisinde kazâ-i mezkûrun livâyatahvilinde dört yüz elli gurus maaşla sarrâflıkda kalıp bin üç yüz bir senesi
6. Saferü'l-hayrının on ikisinde inkizâ-yı müddetle infisâl ederek üç yüz sekiz senesi Rebiülevvelinin sekizinde dört yüz elli gurus maaşla Hakkari sancağı sandık
7. sarrâflığına ta'yîn olunmuşdur.
8. Hakkâri sancağı muhâsebeciliğiyle mutasarrıflığından ve Van vilâyeti defterdârlığıyla valiliğinden yazılan mülâhazalara atf ile mâliye nezâret-i celîlesinden ehliyeti
9. Vazîfesiyle mütenâsibidüğü beyân olunmuşdur.
10. Gevar sancağı sandık sarrâflığından beriyyü'z-zimme bulunduğuna dâir Van vilâyeti meclis idâresinin 8 Teşrîn-i evvel sene 1307 tarihli mazbatası sûret-i musaddakası merbûtdur.
11. Fî 25 Rebiülevvel sene 1310 ve fî 4 Teşrîn-i evvel sene 1308.